

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Філософія науки»
обов'язкових компонент
освітньої програми третього рівня вищої освіти

053 «Психологія» (юридична психологія)
(для денної та заочної форми навчання)

за темою: Зліт і падіння науки марксизму

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол
від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Професор, доктор філософських наук, професор Тягло Олександр
Володимирович

Рецензент:

Декан філософського факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна, доктор
філософських наук, професор Карпенко Іван Васильович

План лекції «Зліт і падіння науки марксизму»

1. Джерела і складові науки марксизму. Матеріалістичне розуміння історії та одержані на його підставі прогнози суспільного поступу, їх сучасна оцінка.
2. Сутнісна критика марксизму (Микола Бердяєв, Карл Поппер та ін.).
3. Обґрунтування нежиттєздатності соціалістичної економіки за Ф. А. фон Хайєком, критика ним «згубної самовпевненості соціалізму» та її гносеологічна сутність.

Текст лекції

Марксизм – це теоретично досить довершена і практично дієва система філософських, економічних та суспільно-політичних поглядів, «наука пролетаріату», що в основному склалася у першій половині XIX століття. Наприкінці XIX – на початку XX століття марксизм розбався на низку похідних вчень. На теренах колишньої Російської імперії найбільшого розповсюдження і впливу набула лєнінська версія марксизму, яку пізніше, вже за часів СРСР, стали називати марксизмом-лєнінізмом.

В Україні з кінця 80-х років XX століття ставлення до марксизму взагалі і його філософської складової зокрема у масі змінилося з безумовного прийняття на різноманітну критику, інколи навіть у дусі “дурного заперечення”. Проте просто ігнорувати чи відкидати марксизм зовсім було б помилкою – як з огляду на історію, так і у визначенні перспектив подальшого розвитку людства, у тому числі і нашої країни.

Карл Маркс (1818-1883) народився у Трірі (Німеччина) у родині Генріха Маркса, адвоката вищої апеляційної палати. У 1830-1835 роках Карл навчався у Трірській гімназії, яка була відома своїми прогресивними педагогами. Восени 1835 р. він вступив на юридичний факультет Боннського університету, а наступного року перевівся до Берлінського університету, де наполегливо вивчав юриспруденцію та філософію права, студіював сучасні йому філософські вчення і став спочатку прибічником гегелівської філософії. У 1841 р. Маркс захистив докторську дисертацію на тему “Відмінності між натурфілософією Демокрита і натурфілософією Епікура”. Спроба почати викладацьку діяльність у Боннському університеті виявилась невдалою через переслідування там гегельянців, до лівого крила яких належав і молодий Маркс. З початку 1842 року він зайнявся публіцистичною діяльністю, був редактором низки газет, журналів. З 1849 року постійно жив у Лондоні. Під впливом різноманітних – соціальних, теоретичних і природознавчих – чинників Карл Маркс дійшов висновку про необхідність критичної переоцінки гегелівської філософії.

Загострення суспільних конфліктів у тогочасній Європі сприяло поступовому переходу Маркса на позиції комунізму, до визнання рушійною силою суспільного прогресу пролетаріату. Задля обґрунтування своєї ідеї про

історичну приреченість капіталізму, подальший перехід до комуністичного суспільства через пролетарську революцію він розгорнув широкі економічні, політичні та дослідження філософські. Як політичний діяч Маркс брав активну участь у створенні масових міжнародних організацій пролетаріату, у керівництві робітничим рухом.

Фрідріх Енгельс (1820-1895) народився у Бармені (нині Вупперталь, ФРН) у родині фабриканта. Навчався у гімназії міста Ельберфельд. Самоосвітою набув глибоких знань з філософії і політичної економії. Рано зайнявши демократичні, а згодом і революційні позиції, Енгельс активно виступав у пресі як серйозний дослідник соціально-економічних і політичних процесів у Європі. У 1849 році брав безпосередню участь у збройному повстанні у Німеччині. Після поразки повстання емігрував і до кінця життя постійно жив у Англії, де займався комерцією, активною науковою і публіцистичною діяльністю, сприяв поширенню робітничого і соціалістичного руху. Поділяючи погляди Маркса з основних питань філософії, політичної економії і соціалістичного вчення, видав низку самостійних праць, а деякі написав разом з Марксом. Після смерті Маркса Фрідріх Енгельс доопрацьовував і видавав його твори, серед яких і томи “Капіталу”.

Термін “ленінізм” був офіційно введений у обіг у 1924 році. У збірці теоретичних статей “Про основи ленінізму” наведене визначення, яке доволі чітко наголошувало на суті і значущості ленінського вчення.

Ленінізм – це марксизм епохи імперіалізму і пролетарської революції, теорія і практика пролетарської революції взагалі, теорія і практика диктатури пролетаріату зокрема.

Основною працею В. І. Леніна, актуальною з огляду на проблематику філософії науки, вважають монографію “Матеріалізм та емпіріокритицизм” (1909). Головна тема твору – полеміка з прихильниками Ернста Маха з приводу розвитку теорії пізнання. Філософські дискусії на межі XIX і XX, стимульовані фундаментальними відкриттями у фізиці, стосувалися співвіднесення матерії і духу, чуттєвого пізнання і абстрактного мислення, абсолютної і відносної істини тощо. В.І. Ленін саме у цій роботі дав визначення матерії, свідомості та пізнання, які у Радянському Союзі перетворилися на непорушні постулати.

- *Матерія – це філософська категорія для позначення об’єктивної реальності, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них.*

- *Психічне, свідомість і т.д. є вищий продукт матерії... є функція того особливо складного куска матерії, який зветься мозком людини.*

- *Ідея, нібито пізнання здатне “створювати” всезагальні форми, замінити первинний хаос порядком і т.п.. є ідея ідеалістичної філософії. Світ є закономірний рух матерії, і наше пізнання, будучи віщим продуктом природи, у змозі тільки відображати цю закономірність.*

Наведені дефініції увійшли до основ марксистсько-ленінської філософії. Досить ясно, що позиція Леніна класифікується як точний матеріалізм, ворожий будь-яким сумнівам і ухилам. У обґрунтуванні цієї ворожості або, як було

сказано пізніше, “войовничості”, Ленін посилався на основоположників марксизму.

Будучи за вдачею політиком, точніше – надзвичайно жорстким “політтехнологом підготовки і здійснення пролетарської революції”, Ленін і філософські напрямки оцінював як “*партії*”, розповсюджуючи на філософію “*принцип партійності*”. Його тлумачення цього принципу передбачало непримиренність сторін, уникнення будь-яких сумнівів, перехідних явищ чи компромісів.

Як у політиці поділяються на два класи, так і наука ділиться на два основних класи, – зауважував В. І. Ленін у роботі “Матеріалізм та емпіріокритицизм”. – Ідеалістами називають себе реакційні мракобіси, а матеріалістами мусять називатися усі ті, хто прагне звільнення людського розуму від метафізичної тарабарици.

Таким чином, наука і філософія уявлялись полем протистояння не стільки раціональних аргументів чи концепцій, скільки квазі-політичних позицій, між якими точиться непримиренна боротьба на знищення.

Якщо Маркс свого часу запропонував новий підхід до розуміння суті, рушійних сил і спрямованості історичного процесу, то Ленін опрацював один з найважливіших елементів соціальної теорії марксизму – вчення про *соціальну революцію*. Революція, як важливіший момент суспільно-історичних перетворень, стала предметом розгляду багатьох ленінських творів. А у систематизованому і конкретизованому з урахуванням суспільних реалій кінця XIX – початку XX століття вигляді теорія соціальної революції подана у роботі “Держава і революція. Вчення марксизму про державу і задачі пролетарської революції”. Саме цю працю, написану напередодні Жовтневої революції і видану на початку 1918 року, можна вважати обґрунтуванням політичної практики самого Леніна та його послідовників.

Кожній революції, і пролетарській у тому числі, передуює революційна ситуація, яка характеризується загостренням соціальних протиріч, погіршенням матеріального стану класу, який експлуатують, та політичним і правовим свавіллям правлячого класу експлуататорів. Але головною ознакою революційної ситуації, за визначенням Леніна, є не тільки небажання експлуатованих миритися зі своїм становищем, а і нездатність експлуататорів зберігати свою владу далі: “*низи не хочуть*”, а “*верхи не можуть*” жити по-старому.

Головна мета пролетарської революції – злам старої держави, як машини експлуатації, і започаткування нового типу держави з усупільненими засобами виробництва і владою рад (звідсіля – “Радянська влада”). Нова система влади, яку пропонував розбудувати Ленін, була визначена як влада рад робочих і селянських депутатів. Історичний досвід Паризької комуни і рад робітничих депутатів часів російської революції 1905 року доводив, на думку Леніна, можливість і дієвість такої влади, тому в 1917 році теорія і революційна практика були об’єднані в єдине ціле державного будівництва.

Чорнова робота побудови держави нового типу відводилась Ленінім неодмінному етапу *диктатури пролетаріату*. Мета впровадження цієї

диктатури – подолання опору експлуататорських класів, націоналізація засобів виробництва і налагоджування *соціалістичного господарства*. Соціалізм, в свою чергу, створює передумови для поступового переходу до *комунізму*. На початку 20-х років Ленін передрікав, що *“нинішнє покоління радянських людей буде жити при комунізмі”*. Проте цього не сталося ані за життя сучасників Леніна, ані за життя їх онуків. Союз Радянських Соціалістичних Республік – головний продукт комуністичної теорії і практики – поступово виявив свою нежиттєздатність і розпався у грудні 1991 року на низку нових незалежних держав.

Ленінський етап розвитку марксистської філософії суттєво вплинув на розвиток соціально-гуманітарного знання в світі, зокрема завдяки фундаментальній критиці державно-політичного ладу капіталістичних країн на межі XIX-XX століть. Системна критика дала змогу викрити певні закономірності соціальної динаміки, встановити взаємозв'язок економічних та політичних процесів, виробити узагальнену характеристику тогочасних суспільно-історичних процесів. Проте стратегічні прогнози марксизму-ленінізму виявились помилковими, про ще йтиметься далі.

Хоча світова інтелектуальна спільнота ще вивчає і усвідомлює уроки еволюції марксизму-ленінізму та його проведення у життя, але один урок вона, здається, вже засвоїла: немає нічого більш злочинного для духовності нації, людства загалом за примусове запровадження ідеологічного однодумства – аж до фізичного знищення опонентів. Тому, зокрема, у чинній Конституції нашої країни записано: *суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності*.

Досить переконливу критику марксизму розгорнув один з провідних філософів XX століття Карл Поппер (1902-1994). Повторюючи шлях багатьох інтелектуалів Заходу, цей мислитель з прихильника марксизму змолоду досить швидко перетворився на його опонента. Широкої слави набув фундаментальний твір Поппера *“Відкрите суспільство і його вороги”*, написаний між 1938 і 1943 роками. Він був спрямований *проти нацизму і комунізму, проти Гітлера і Сталіна, котрих пакт 1939 року тимчасово зродив союзниками*. З цього зрозуміло, що по суті твір Поппера був спрямований проти тоталітаризму, найжахливішими уособленнями якого у XX столітті були саме нацист Адольф Гітлер і *“вірний більшовик-ленінець”* Йосип Сталін.

Головна теза Поппера наступна: марксизм помилився у своїй оцінці перспектив капіталізму і у передреценні соціалістичної революції остільки, оскільки *“капіталізм” Маркс ніколи не існував*. А саме, закон абсолютного і відносного зубожіння робочого класу, на який у своїх висновках з необхідністю спирався Маркс, не відповідає фактам, тобто є помилковим.

Не буде перебільшенням сказати, що Маркс нерозривно зв'язав з цим законом свою надію на соціальну революцію і крах “капіталізму”...

... Марксів закон зубожіння грає провідну роль у його теорії “нашої єдиної надії” – неминучого краху “капіталізму” і пришестья комуністичного ладу. Причому, оскільки цей закон виявляється суттєвою стороною уявлень Маркса про історичний процес, то він становить невід'ємну складову його концепції

“капіталізму”.

Проте історія і реально існуючі спільноти пішли іншим шляхом. Суспільство, яке Маркс йменував “капіталізмом, невпинно вдосконалювалось. Завдяки прогресу техніки труд робочих ставав усе більш продуктивним, а їх реальна заробітна платня постійно зростала...

Отже, підсумовував Поппер, “капіталізм” у розумінні Маркса являє собою невдалу теоретичну конструкцію. Ця усього лише химера, розумове марево. Подібно до Пекла, він ніколи не існував ніде на Землі.

Логіка розгорнутої Поппером критики цілком зрозуміла: оскільки, на його думку, хибною є принаймні одна необхідна передумова основних висновків марксизму, то і вони являють собою лише “розумове марево”. Та чи можна погодитися з цією оцінкою марксизму беззаперечно?

Перш за все слід зазначити, що видатний європейський філософ М. О. Бердяєв (1874-1948) виявив природу низки принципових висновків марксизму не тільки як теоретичних прорахунків, а і як проявів своєрідної віри.

Маркс створив справжній міф про пролетаріат. Місія пролетаріату є предмет віри. Марксизм виявляється не тільки наукою і політикою, він є також віра, релігія. І на цьому ґрунтується його сила.

Саме релігійна забарвленість марксизму, сприйнята і у тлумаченні В. І. Леніним, посприяли його швидкому засвоєнню як прошарком російських революціонерів, так і широкими народними верствами.

Комуністична партія за своєю структурою, за душевним складом своїх адептів являє собою щось на зразок атеїстичної секти, релігійної атеїстичної секти, що прибирає до рук владу, зазначав, зокрема, Бердяєв.

Комунізм є сповідання віри, протилежної християнській... Комуністи полюбують підкреслювати, що вони супротивники християнської, євангельської моралі, моралі любові, жалості, співчуття. Та це, мабуть, і є найстрашніше у комунізмі, роз’яснив далі свій висновок філософ – безпосередній очевидець утілення марксизму в життя.

Отже, з огляду на сказане доречно визнати справедливність попперівської критики марксизму і породженого ним більшовицького тоталітаризму по суті, проте пом’якшити її форму. Насправді, Маркс ґрунтував свої висновки на емпіричних даних ранніх періодів розвитку капіталізму, коли жорсткі суперечності між капіталістами і пролетарями справді існували і здавалися нерозв’язними у еволюційний спосіб та без збройних конфліктів. Але він беззастережно екстраполював цю ситуацію на майбутнє, проголосивши неминучість революційного повстання доведеного до краю світового пролетаріату. Проте екстраполяція виявилась помилковою. Історично капіталістичний лад виявився життєздатнішим і гнучкішим. Сучасне розвинуте капіталістичне суспільство вже позбавлене тих антагоністичних суперечностей, які б могли викликати соціалістичну революцію. Звичайно, існують і постійно виникають нові протиріччя, часом вкрай загрозливі – у сфері екології, у стосунках між країнами благополучної Півночі і набагато біднішого, але багатолюднішого Півдня... “Світовий капіталізм” вчиться – і має постійно вчитися – їх розв’язувати на шляху сталого саморозвитку у мирний еволюційний

спосіб.

Одним з найглибших критиків тоталітаризму і відповідного йому світогляду є видатний економіст австрійського походження, лауреат Нобелівської премії Фрідріх фон Хайєк (1899-1988). На Заході ім'я та ідеї Хайєка відомі ще з передвоєнних часів, проте на теренах колишнього СРСР творчий доробок цього мислителя “побачив світ” лише в останні десятиліття.

Система аргументації і висновки фон Хайєка стосовно принципової хибності тоталітаризму має кілька вимірів (моральний, економічний, філософський тощо), її не можна вичерпати у межах однієї книжки. Але і проходити повз неї сьогодні, за умов інтенсивного переображення українського суспільства було б помилкою. Тому розглянемо далі головні моменти міркувань Хайєка, що мають безпосереднє відношення до критики марксизму-ленінізму – поширеного різновиду сучасної ідеології тоталітаризму. На цьому шляху слід, перш за все, розділити *мету* і *засоби* того перетворення суспільства, яке марксизм-ленінізм пропагує у своїх соціально-філософських студіях.

Слово “соціалізм” (або інше, йому споріднене – “комунізм”) звично використовують для позначення ідеалів соціальної справедливості, більшої рівності, соціальної захищеності, тобто кінцевої мети бажаних змін у суспільстві. *Але ж соціалізм, зауважує Хайєк, це ще й особливі методи, засоби, через які прагнуть означеної мети досягти, причому, як вважають, вони є ефективними і незамінними. Соціалізм у такому розумінні є знищення приватної власності, приватного підприємництва, створення “планової економіки”, у якій замість підприємця, котрий працює задля прибутку, слід створити централізоване планування “народного господарства”.*

Критику соціалізму Хайєк спрямував не на мету суспільних перетворень, якій самій по собі важко відмовити в доречності. Він доводить хибність специфічних “колективістських” методів і засобів, з допомогою котрих людство цю мету набито має досягти. Але ж оскільки прихильники марксизму-ленінізму завжди пов'язують означену мету з колективістським шляхом до неї, остільки міркування Хайєка ще раз демонструють стару істину про *добрі наміри, якими устелено дорогу до пекла*. Слід пам'ятати цю обережність з тим, щоб уникнути ілюзії виправдання гуманістичними інтенціями марксизму-ленінізму антилюдської практики його втілення у життя, що було вже підтверджене досвідом розбудови “першої фази комунізму”, наприклад, у нашій країні. Тому за умов напруженого додання проблем сьогодення слід брати до уваги: привабливі гасла “загальної справедливості”, “широкого соціального захисту” тощо можуть використовуватися як камуфляж повернення тих самих примусових колективістських методів і засобів організації суспільства, які зіпсували життя нашому народові у ХХ столітті і принципову критику яких пропонує, зокрема, Ф. фон Хайєк.

Вихідним пунктом наукових і філософських студій Хайєка є парадоксальна ситуація. З одного боку, індивіди, котрі діють *вільно* і тому досить *хаотично* – кожен задля лише власних інтересів, можуть сприяти зростанню загального добробуту. З іншого ж виявляється, що прагнення *свідомої розбудови* загального блага за *єдиним планом* призводить до зовсім неочікуваного результату – до

зубожіння суспільства у цілому і більшості окремих осіб. Цей парадокс неважко унаочнити, коли репрезентантом першої з описаних альтернатив вважати сучасне “вільне капіталістичне суспільство”, а другої – до краю розпланований “соціалістичний табір”. Але одразу виникає принципове питання: чому планування суспільного розвитку і жорстке втілення відповідного плану у реальність *неминуче* веде до соціальної деградації? чому не можна точно спланувати і збудувати процвітаюче соціалістичне чи комуністичне суспільство?

Попередньо слід зауважити, що Хайек не заперечує ідею планування абсолютно. Він визнає слушність наукового прогнозування і “ліберального планування”, котре здійснюється через індивідуальні плани окремих осіб, спільнот. У той же час він послідовно відкидає *централізоване управління всією економічною діяльністю, що здійснюється за таким єдиним планом, коли однозначно розписано, як будуть “свідомо” використовуватися суспільні ресурси для досягнення визначеної мети визначеними засобами.*

Найглибша відповідь на вказані вище запитання є не теоретико-політичною або економічною, а філософською (хоч її послідовне розгортання призводить до політичних й інших аргументів). Зміст цієї відповіді коротко полягає ось в чому.

У суспільстві завжди існують два види *порядків*: “свідомі” і “спонтанні”. Перші з них свідомо створюються людиною і функціонують за певним планами, вони спрямовані на досягнення ясних цілей і спираються на виконання чітко висловлених наказів. Типовим прикладом *свідомих порядків* є військові утворення та їх активність. *Спонтанні порядки*, навпаки, народжуються еволюційними процесами у суспільстві, вони не є втіленням людських задумів і не контролюються з одного центру. Координація діяльності у цьому випадку досягається не за рахунок підпорядкування *загальній меті*, а через виконання універсальних *правил поведінки*. Суттєвою є така обставина: коли свідомі порядки є для розуму “прозорими” (тобто людина здатна їх вичерпно осягнути), то спонтанні – принципово ні, принаймні вичерпно.

У нормальному бутті суспільства *спонтанні порядки* мають вирішальне значення. Тому *згубна самовпевненість розуму*, притаманна марксизму-ленінізму, полягає, перш за все, у нерозумінні або ігноруванні неосяжності до кінця найважливіших чинників суспільного життя: *мови, моралі, ринку* і т.ін. А перша помилка тягне за собою наступну – теоретичну і практичну діяльність, спрямовану на розробку та втілення у реальність “точних” та всеосяжних планів розбудови суспільства, наприклад – побудови комунізму. Проте такого гатунку планована активність не може бути безумовно плідною, адже вона часто-густо ґрунтується на ілюзії розуміння. Більше того, вона виявляється шкідливою, коли накладає пута на саморозвиток суспільства: це призводить до стагнації і врешті-решт до загальносистемної деградації. Хайек постійно підкреслює неусувність обмеження “точним” планом природної еволюції, яка здійснюється через послідовність спроб і помилок. Адже будь-який план має тенденцію до увічнення наявного і ігнорування ймовірності якісних інновацій. Як, наприклад, можна спланувати фундаментальний винахід і його наслідки?! *Невідомо нікому, яка лінія розвитку може виявитися перспективною і забезпечити зростання матеріального добробуту суспільства*, вважає мислитель.

Наведене пояснення буде прийнятним лише у тому разі, коли, в свою чергу, знайде обґрунтування неосязності людським розумом (“непрозорість”) спонтанних порядків. Для цього достатньо довести:

- неможливість отримання потрібної для свідомого планування точної і вичерпної інформації;
- неможливість виявлення і “використання” жорстких “природно-історичних законів” суспільного розвитку.

Стосовно першої з вказаних умов Хайєк ще у 1944 році писав про суттєвість *фактору часу*: за той час, коли місцеві агенти зберуть та подадуть до центру вихідну інформацію, а там виконають розрахунки, сформулюють рішення та повернуть його “на місце”, ситуація здатна значно змінитися і інформаційний обмін втратить сенс. Крім того, за умов жорсткого централізму місцеві агенти досить часто з різних причин позбавлені стимулів до сумлінного та точного інформування центральних органів.

Репрезентативним і цікавим прикладом тут може бути інформування влади в Києві й Москві про стан справ на місцях під час голодомору в Україні, описане сучасним істориком С.В. Кульчицьким.

Деякі робили кар’єру, працювали не за страх, а за совість. Проте більше було таких, хто в міру своїх сил, відкрито чи приховано саботував вказівки з центру. Для порайонної розкладки хлібозаготівельних планів вимагалися дані про посівні площі і врожайність. Відповідний документ підписувався першими особами керівної районної ланки: секретарем райпарткому, головою райвиконкому, головою районної контрольної комісії, начальником райземвідділу і начальником райвідділу ДПУ. Ця своєрідна кругова порука мала на меті перешкодити поданню занижених даних. І все ж районні працівники мали мужність колективно візувати фальсифіковані дані, щоб послабити тягар продрозкладки...

Існує ще індивідуальне *неявне знання*, котре не усвідомлюється людиною-носієм чи не піддається висловленню. Тому воно “не придатне” до трансляції технічними засобами. Проте саме це неявне знання може бути “ключем” ефективного вирішення тієї чи іншої проблемної ситуації. Отже, вихідна інформація централізованого планування з цих або інших причин у загальному випадку не може бути точною і вичерпною.

З часом Хайєк розвинув і узагальнив свою аргументацію у *теорії розсіяної інформації*. Вона ґрунтується на визнанні того, що кожен індивід володіє певною часткою відомостей стосовно, наприклад, економічної ситуації, але “*повна картина невідома нікому*” (через, зокрема, вже згадані фактори часу, неявних знань і т.ін.). Таким чином, феномен *розсіяної інформації* є достатньою підставою “непрозорості” ринкової економічної системи для розуму людини, навіть підсиленому найпотужнішою сучасною технікою. Цей висновок стосується й інших “спонтанних” порядків.

Хайєк доводить, що єдиним адекватним “*інформаційним пристроєм*” виявлення, трансляції і взаємопогодження знань, розсіяних у суспільстві, є ринок. Отже, ринок – це ще й особлива *соціальна інформаційна система*. Вона

здатна забезпечити і справді забезпечує, по-перше, кращу координацію часткових розсіяних знань, і, по-друге, найповніше використання відповідної їх суми.

У цьому полягає вирішальна гносеологічна перевага децентралізованої ринкової системи (теж розсіяної!) порівняно з централізованим плановим управлінням. Останнє ніколи не досягне ефективності ринку і навіть не забезпечить на тривалий час підтримку status quo у економіці, рівня життєзабезпечення мешканців розпланованого “соціалістичного табору”. Ще у 1978 році Хайек ясно стверджував.

В моральному плані соціалізм не може не підривати підґрунтя усіх етичних норм, особистої свободи і відповідальності. В політичному плані він кінець кінцем веде до тоталітарного управління. В економічному плані він виявляється серйозною перешкодою зростання добробуту або навіть призводить до зубожіння.

Існування “соціалістичного табору” у 70–80 роках ХХ століття підтвердили це передбачення ще наочніше за попередню історію. Вбачати в соціалізмі добу всенародного процвітання може або необізнана людина, або пригнічена важкими наслідками його краху, які не подолані дотепер. Проте спроба повернення до “минулого раю” здатна лише посилити скруту, для України вона стала б фатальною помилкою.

Сказаного досить для доведення принципової обмеженості розуму в осягненні спонтанних порядків, а тому і неслухності точного планування розбудови суспільства. Та доцільно прояснити і другий аспект розглядуваної проблеми, пов’язаний з законами еволюції соціуму.

Своїми характерними основами марксизм-ленінізм вважав:

- твердження існування об’єктивних “*природно-історичних*” законів суспільного розвитку;
- твердження “прозорості” їх для людського розуму;
- встановлення конкретних законів революційного перетворення капіталістичного суспільства у комуністичне.

Про те, що закони соціального розвитку були, як здавалося, знайдені, свідчить наведений вище фрагмент з “Маніфесту Комуністичної партії”, який передрікає неминучість пролетарської революції і її основного результату – комуністичного ладу.

Відома критика усіх трьох пунктів. Але зараз досить зупинитися лише на другому з них.

Де на поверхні відбувається гра випадку, там саме ця випадковість завжди є підпорядкованою внутрішнім, прихованим законам. Вся справа тільки у тому, щоб відкрити ці закони, наполягав свого часу Фрідріх Енгельс. Натомість Фрідріх фон Хайек задля обґрунтування “непрозорості” для розуму спонтанних порядків висунув концепцію їх витоку “*поміж інстинктом і розумом*”.

Я не в змозі утримати усмішку, веде Хайек далі, коли книги про еволюцію, визнаючи спочатку, що дотепер все розвивалось через спонтанне упорядкування, наприкінці починають закликати людський розум взяти стерно влади та контролювати подальший розвиток, оскільки життя стає надскладним. Ідея

розуму, котрий спочатку виник через еволюцію, а потім раптом навчився самотійно визначати напрямок свого майбутнього прогресу, є суперечливою.

Так Хайєк формулює ясне твердження неспроможності розуму до кінця досягнути соціальну реальність і точно спланувати розбудову суспільства. Набуті традиції, аргументує він у іншому місці, сприяють “адаптації до невідомого”, і це слід розуміти буквально. Пристосування до невідомого – ключовий момент еволюції, – і повна картина подій, до яких постійно адаптується сучасний ринковий порядок, насправді невідома нікому. Інформація, яку використовують індивіди або організації з метою пристосування до невідомого, може бути лише частковою і передається сигналами (тобто цінами) через довгий ланцюжок від індивіда до індивіда, причому кожен з них передає комбінацію потоків ринкових сигналів у почасті зміненому вигляді. Проте з допомогою цих часткових і фрагментарних сигналів, яких жодна окрема людина не здатна точно передбачити, здійснюється пристосування структури в цілому. Ось чому виживає саме ця структура, а ті, хто її використовує, ще й досягають процвітання.

Наведені фрагменти хоч і не вичерпують, але узагальнюють та досить ясно резюмують конструктивно-критичну аргументацію Хайєка.